

RECENZJE

ZAPISY SĄDU DUCHOWNEGO ORMIAN MIASTA LWOWA ZA LATA 1564-1608 W JĘZYKU ORMIANŃSKO-KIPCZACKIM, opracowanie Edward Tryjarski, red. naukowy Krzysztof Stopka; Fundacja Kultury i Dziedzictwa Ormian Polskich; Polska Akademia Umiejętności, Rozprawy Wydziału Historyczno-Filozoficznego, t. 117, Kraków 2017, ss. 1149, facsimile

Рецензоване видання є другою книгою з серії книг духовного суду вірмен Львова, започаткованої відомим польським сходознавцем-тюркологом та вірменістом Едвардом Триярським. У 2010 р. вийшов друком перший том судових актів львівських вірменів, датований 1625-1630 рр.¹ Новий том обіймає документи за більший часовий проміжок (1564-1608), тому його загальний обсяг вийшов поза межі 1100 сторінок. Упорядник опрацював рукопис вірменокипчацькою мовою на 178 аркушах, що знаходиться у Відні, у бібліотеці ордену мхітаристів. У рукописі тільки окремі записи зроблено вірменською мовою (грабар), які відчитала Піруз Мнацаканян з Єревана. Ще один запис поданий писарем суцільною польською мовою вірменським алфавітом. За дослідженням львівського вірменіста Ярослава Дашкевича ще наприкінці XIX ст. існували записи вірменського суду за 1463-1564 рр., які не дійшли до нашого часу². Отже публікований том є першою збереженою збіркою актів, що дійшла до нашого часу.

Книга складається з передмови, тексту документів у транслітерації вірменокипчацької мови засобами латинського алфавіту з передачею її фонетичних особливостей. Далі упорядник подає переклад документів польською мовою. Факсиміле рукопису, що завершує видання, дозволяє проконтролювати правильність відчитання текстів та зробленого перекладу. Науковий апарат видання, окрім передмови, містить покажчик слів та висловів вірменокипчацької мови, покажчики власних імен та етнічних та географічних назв.

У сучасній літературі є плутанина щодо самої назви цієї установи: “книги вірменського самоуправління” (Я. Дашкевич)³, “акти вірменського в'їтвського

¹ Див. рец. на попереднє видання: М. Капраль, *Нове джерельне видання з історії, мови та культури львівських вірмен XVII ст.*, “Східний світ” 2011, № 3, с. 235-237.

² Я. Дашкевич, *Адміністративні, судові й фінансові книги в Україні XIII-XVIII ст.* в: Ejuśd. *Майстерня історика: джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни*, Львів, 2011, с. 61.

суду” (Олександр Гаркавець)⁴, “записи духовного суду” (Едвард Триярський). У передмові до видання упорядник та видавець перелічує всі назви, що фігурують у публікованих актах, втім тільки в одному з них чітко прочитується “духовний суд” (s. 12-13). Дещо пізніше, коли акти з 1642 р. почали вестися польською мовою, утвердилася формула “sąd provizorsky jurysdyksyeу пасуеу Ormienskieу Lwowskieу / суд провізорів архієпископської юрисдикції львівської вірменської нації”⁵, щодо якого можна неформально вживати назву “духовний”. Його склад формувався наступним чином: два духовні та чотири світські члени (вірменські старші) при формальному очоленні суду архієпископом або його заступником (авакарецом). Проте вирішальну роль у його ухвалах відігравали саме вірменські старші: у більшості судових засідань вони брали участь, а присутність духовних осіб часто обмежувалися тільки до урочистих та найважливіших засідань, що стосувалися всієї громади.

Судові та адміністративні компетенції “вірменського духовного суду” цілком відрізнялися від духовних консисторських судів Римо-католицької, Православної та Греко-католицької церков. Зі світських справ у цій судовій інстанції не могли розглядати ті, які підлягали юрисдикції змішаного вірменського суду, що діяв при головуванні міського війта, та розглядав рух нерухомості, кримінальні справи, вбивства та злодійські вчинки⁶. Тому потрібно із застереженням зустріти твердження Е. Триярського про те, що у цьому суді розглядалися кримінальні справи (s. 19). Насправді, згадані упорядником ексцеси не мали кримінального значення, у актах йшлося про погрози, чутки про насильницькі дії, тому вони не підпадали під юрисдикцію “польського” суду (s. 509). Очевидно, так тоді львівські вірмени називали змішаний вірменський суд, що очолював міський війт.

Більшість розглянутих справ стосувалися церковно-правових стосунків спірного характеру, коли сторони не могли домовитися про виконання заповітів, порушення передшлюбних угод тощо. Про вирішальну роль світських чинників у діяльності духовного суду та загалом житті всієї вірменської громади Львова свідчать кілька ухвал: про грошові квоти та розцінки за релігійні послуги та обряди від 26 листопада 1599 р. (s. 465), про передшлюбні та шлюбні обряди та інші побутові речі з метою зменшити витрати для бідних членів громади та не дратувати показним багатством місцеву шляхту й міський патриціат від 25 березня 1600 р. (s. 472-477). 5 жовтня того ж року рада вірменських старших

³ Там само, с. 61-62. У цій статті автором виокремлені книги вписів тестаментів, шлюбних контрактів («кроронків») та оголошень про заручини у окремий вид книг (Там само, с. 77). Насправді це були продукти діяльності тієї ж вірменської установи.

⁴ А. Гаркавец, *Кипчакское письменное наследие*, Алматы 2002, т. 1: Каталоги и тексты памятников армянским письмом, с. 147-148.

⁵ Див. наприклад запис суду за 1719 р.: Львівська наукова національна бібліотека ім. В. Стефаніка НАН України, відділ рукописів, ф. 5 (Оссолінських), оп. 1, спр. 1725, арк. 4.

⁶ Компетенція змішаного вірменського суду остаточно утвердилася у 1510 р.: *Привілеї національних громад міста Львова (XIV-XVIII ст.)*, упор. М. Капраль, Львів 2000, с. 173.

самостійно приймає рішення про пожиттєве грошове та майнове забезпечення вірменського єпископа Крікора, що жив у монастирі (s. 482-483). Разом з вірменським єпископом та духівництвом 18 лютого 1603 р. вірменські старші визначали суми винагород, що отримували клір та обслуга у вірменському монастирі (s. 505-506). У 1606 р. вірменські старші самостійно визначили двох керівників каравану та їхніх чотирьох помічників, щоб не виникало різних суперечок у часі тривалої подорожі на Схід (s. 528). Наступного 1607 року рада почала видавати ухвали про прийняття чи неприйняття до львівської громади вірмен з інших країн (s. 531-532), використовуючи привілей 1569 р., за яким всі вірмени, що прибувають до Львова підлягли владі міського вайта вірменських старших⁷.

Через духовний суд приймалися рішення, що не мали жодного стосунку до церковних справ, але надзвичайно важливі для регулювання економічних стосунків у громаді. 5 березня 1598 р. вірменські старші разом з усією громадою (без участі жодного духовного) ухвалили припинити торгіві поїздки до Туреччини до часу Вербної неділі у тому ж році з накладенням грошового штрафу 1 тис. злотих (s. 456). Для розв'язання справ львівських вірмен при королівському дворі чи придворному суді було оголошено грошову збірку, при якій з вартості товарів на суму 1 тис. злотих стягувалося 5 злотих (s. 457). Через два роки, 19 березня 1600 р., рада старших разом з громадою постановила стягувати від купців-вірмен, що прибувають з товарами вже 10 злотих від 1 тис. злотих товару (s. 471).

Ці та інші ухвали вірменського духовного суду показують, що його компетенція виходила поза церковні межі. Його юрисдикцію приймають також вірмени, що мешкали у Кам'янці, Замості, Луцьку та Києві. Так, 18 червня 1605 р. до Львова прибула делегація від київських вірмен з проханням прислати до міста священника, бо "nie będzie można zauważyć, iż Rusini obracają się w Polaków, a naród ormiański upada (dogorywa) i znika (odchodzi)" (s. 515)⁸. Останнє спостереження про колонізацію русинів-українців досить характерне для оцінки з погляду на конфесійні та національні відносини, характерні у період після прийняття Берестейської унії у 1596 р. Русини кілька разів виступають у вірменських актах як власники сусідніх будинків та ділянок (у покажчику етнічних назв не внесено тільки згадку про Лангіша русина (s. 396)). Загалом не тільки львівські русини, але й поляки, євреї чи німці рідко потрапляють на сторінки актів духовного суду. У випадку, коли вони позивали вірмен, то зверталися не в цю судово-адміністративну інституцію, фактично закриту для чужинців, а у мішаний вірменський суд чи до міського суду львівських лавників та вайта.

⁷ Привілей національних громад міста Львова... с. 270-272.

⁸ Про громаду вірмен у Києві в цей час див.: Ya. Dachkévyč, *Les Arméniens à Kiev (de la deuxième moitié du XIIIe au XVIIe siècle)* [w:] *Armenian studies = Etudes arméniennes: In memoriam Naig Berbérian*, Lisboa, 1986, p. 185-214 (републіковано зі збереженням пагінації): Я. Дашкевич, *Вірменія і Україна*, Львів – Нью-Йорк 2001.

Цікаво, що у вірмено-кипчацькій мові для позначення поляка як етносу застосовувався термін “Némič” (s.785), близький за фонетичним складом у слов’янських мовах для позначення німців. Цілком не можна погодитись з упорядником, коли він для позначення вірмено-кипчацького терміну “Orus” (русин, руський) як рівнозначний та синонімічний подає також термін “Rosja, rosyjski; prawosławny” (s. 785). Про Росію як державу доцільно говорити з XVIII ст., а до того часу Московська держава під своєю автентичною назвою фігурує не тільки у західних мовах⁹, але й у вірмено-кипчацькій, де ця держава титулується за своїм головним містом. Про це свідчить і дві згадки у цій книзі, у транскрибованій формі передані як “Mosko‘v” (s. 784). Цілком помилково та нереалістично упорядник припускає, що на ярмарок у Володимир (Volodimèr) вірменин міг поїхати рівнозначно як у близьке, відоме з княжих часів волинське місто, де справді відбувались щорічно великі торги, так і у... “Włodzimierz nad Kłazmą” (s. 787).

З інших опублікованих актів привертає увагу інвентар товарів небагатого вірменського купця Якуба, сина Степана, що залишилися у його крамниці бідних крамів (s. 421-425). Список товарів детальний та поданий з цінами за товарним асортиментом, що доповнюється таким же докладним інвентарем його рухомих речей, включно з особистими речами, коштовностями, навіть білизною (s. 426-429). В іншому місці згадуються “майстри цеху дерев’яних крамів” (s. 491), очевидно на позначення бідних крамарів. У літературі та опублікованих документах з історії купецтва та торговельної справи домодерного Львова таке характерне означення зустрічається вперше. Історикам гендерних відносин буде цікаво переглянути документи, що детально передають взаємини перед укладанням шлюбу, підписання шлюбного контракту, обміну подарунками нареченими та їхніми родинами. Досить цікаво буде дослідити вплив нареченої, її постави на вибір майбутнього супутника життя (s. 492-493). Дослідник сфрагістики довідається, що у жінки-вдови могла бути власна печатка або ж вона прикладала до документа печатку свого померлого чоловіка (s. 498).

З усіх опублікованих документів тільки один викликає сумнів щодо своєї вірогідності. Мова йде про перелік багатих крамів, внесений у судову книгу 4 лютого 1584 р. (s. 395-396). У цьому реєстрі занотовано 24 багаті крами, де власниками виступають, між іншим русин Лангіш, Ян Вартерисович, Кіріак Папара (останні два відсутні у іменному покажчику). Але про них історикам відомо з документів середини та другої половини XVII ст. Упоряднику варто було б зіставити імена та прізвища згаданих у джерелі вірменських старших

⁹ Див., наприклад, записки німця Мартина Грюневега, що відвідав Львів, Київ, Москву, Стамбул наприкінці XVI ст.: Almut Bues, Albrecht Berger (Hrsg.): *Die Aufzeichnungen des Dominikaners Martin Gruneweg (1562 – ca. 1618) über seine Familie in Danzig, seine Handelsreisen in Osteuropa und sein Klosterleben in Polen*, Wiesbaden 2008, Bd. 1-4, S. 1781 (гасло «Moskau/Moskva», «Moskowien» покажчика).

з реєстром львівських урядників¹⁰, де вони відсутні або жили зовсім в інший період. Перегляд факсиміле на сторінці з цим документом дозволив зауважити відмінності у письмі стосовно попереднього акту та наявність порожньої місця після акту, тому можна припустити, що цей реєстр багатих крамів “1584 р.”¹¹ є вставкою пізнішого часу.

Загалом Е. Триярський, що має багаторічний досвід видання складних текстів вірмено-кипчацькою мовою, цілком добре виконав свою роботу з мовознавчої погляду. З цієї точки зору найціннішим, окрім властиво самого тексту та перекладу, є показчик вірмено-кипчацьких виразів, де гасла подані з короткими цитуваннями, що зроблено з великою зручністю для користування науковцями. У передмові видавець пише про численні запозичення у публікованих вірмено-кипчацьких текстах з слов'янських мов, вважаючи, це насамперед польські, а “mniej licznie reprezentowane ruskie (często nie dające się odróżnić od polskich) i całkiem nieliczne rosyjskie» (s. 17). Яким чином мешканці Московської держави у XVI ст. могли впливати на мову львівських вірмен, які вкрай рідко відвідували північно-східні краї? Ні опублікований джерельний матеріал, ні дослідження інших вчених про це не дозволяють твердити¹². Ось перелік тільки найхарактерніших запозичень під впливом руської/української мови на лексичному та морфологічному рівні, що прослідковується на опублікованому матеріалі: “ciatkovaniy”, “dobre”, “duha”, “hranica”, “hrivna”, “hroš”, “korol”, “levko”, “nahoroda”, “nevola”, “pamiat”, “perebudovat”, “pereiednat”, “podatok”, “pohreb”, “postup”, “postupok”, “potreba”, “rozsudok”, “slava”, “svidomiy”, “telat”, “uhoda”, “zhoda”, “zivot” тощо. Про міцні зв'язки ще з княжого часу вірмен та українців свідчить насамперед численна антропонімія русько-українського походження значної частини імен львівських вірмен: “Andriy”, “Turko”, “Ivaško”, “Misko”, “Vasko”, “Stecko”, “Oluška”, яка до початку XVII ст. не зазнала помітної колонізації.

Упорядник чомусь “забув” написати про численні запозичення з латинської мови, хоч у передмові до видання актів 1625-1630 pp. про це виразно йдеться (зазначено у моїй попередній рецензії¹³). Упорядник також оминув і німецькі запозичення, присутні у текстах, наприклад “fant”, “iarmark”, “iurgelt”, “folvark”,

¹⁰ M. Kapral, *Urzednicy miasta Lwowa w XIII-XVIII wieku (= Spisy urzednikow miejskich z obszaru dawnej Rzeczypospolitej, Śląska i Pomorza Zachodniego, t. VII: Ziemie Ruskie, z. 1: Lwów)*, Toruń 2008.

¹¹ Пор. з переліком львівських крамів, зробленим у 1589 р.: Ł. Charewiczowa, *Handel szreniowiecznego Lwowa*, Lwów 1925, s. 115.

¹² В іншій публікації Е. Триярський пише про важливість врахування не тільки давньопольських та давньоукраїнських мовних впливів, а також «доруської мовної спільноти / pre-Russian linguistic community» (Е. Tryjarski, *On the Importance of Slavic Elements in Armeno-Kipchak texts [w:] Studia in Honorem Stanisłai Stachowski Dicata (= Folia Orientalia, vol. 36)*, Kraków 2000, s. 344). Проте ніяких прикладів та доказів автор не наводить.

¹³ М. Капраль, *Нове джерельне видання з історії, мови та культури львівських вірмен...* с. 237. У польській історіографії є інша точка зору на тему «русських/українських» запозичень у вірмено-кипчацькій мові, див.: S. Stachowski, *Zabytki języka ormiańsko-kipczackiego jako źródło do historii*

“gerada”, “svager”, “manti[1]”. Ще один рецензент цього видання звернув увагу на іранські мовні елементи у вірмено-кипчацькій мові¹⁴.

Підсумовуючи, слід зазначити, що нове джерельне видання проф. Едварда Триярського без огляду на зазначені вади матиме значну наукову вартість для дослідження історії, культури та звичаїв не тільки вірменської громади, але й усього міста Львова та регіону Центрально-Східної Європи.

Мирон Капраль

*Інститут української археографії та джерелознавства
ім. М.С. Грушевського*

słownictwa polskiego i ukraińskiego XVI-XVIII w. [w:] Ukraina. Między językiem a kulturą (= Studia Ruthenica Cracoviensia, vol. 1), Kraków 2003, s. 123-129.

¹⁴ A. Pisowicz, *Najnowsza edycja źródłowa profesora Edwarda Tryjarskiego*, “Lehahayer” 2019, t. 5, s. 283-285.